

KNJIGA OČEVA

MIKLOŠ VAMOŠ

Prevela s mađarskog
Maria Toth Ignjatović

■ Laguna ■

Naslov originala

Vámos Miklós
APÁK KÖNYVE

English title
THE BOOK OF FATHERS

Copyright © Miklós Vámos, 2000

Translation Copyright © 2006 za srpsko izdanje, LAGUNA

KNJIGA OČEVA

I

Ceo svet se budi. Zeleni mirisi lebde nad uzoranim njivama najavljujući proleće. Iz dubokih brazda pomalaju se nejakci izdanci. Na vrhovima grana kao po naređenju otvaraju se sveži pupoljci. Beskrajne livade zaposeda sve gušći mladi zeleni tepih. Na obroncima rasuto se žuti rasvetana zlatna kiša. Orah, koji je preživio zimu, još uvek nema znakova novog života. Tek napupeli izdanci čežljivo i nestrpljivo mešaju nebeske vode.

Godine 1705. još je trajao uskršnji post kada stigismo u Koš. Samo godinu dana posle toga u pet navrata poharali su i to veliko naselje, tri puta kuruci i dva puta carevi plaćenici labanci. Od 74 imanja trećina je do temelja spaljena ili srušena, dok je druga trećina ispražnjena jer su ih porodice u strahu napustile i odselile se u neke mirnije krajeve. Tako je u celom naselju život postao nekako usporen, njive su se jedva obrađivale, a vidno se smanjio i broj grla stoke i ostalih domaćih životinja po gazdinstvima. Kasnije, često smo spominjali kako je još prve noći po našem dolasku moj mali unuk pred spavanje pitao, i to na nemačkom: Zar ne bi bilo bolje da se vratimo kući?

Tako započinju beleške mog dede Cukora u onoj knjizi u platnenom povezu što mu je ćerka Žužana poklonila. Iako je odlično govorio nemački, slovački i mađarski, do tada je pisao samo nemački. Ali kada se ponovo doselio u Mađarsku, želeo je da piše dnevnik na svom maternjem jeziku. Možda je želeo da njegov unuk Kornelije pročita to kada poraste. Njih troje su stigli širokim tarnim kolima iz Bavarske, gde su deda Cukor i njegov stariji brat morali da se sklone zbog političkih zbivanja u Mađarskoj. Obojica su poricali da su bili povezani s Vešelenijem

i njegovim istomišljenicima koji su pripremali državni udar. Ali uzalud. A Mađarsku su napustili onda kada su na videlo izašla i neka lažna dokumenta koja su svedočila protivu njih. Kaznu nisu mogli izbeći: celokupna imovina im je oduzeta. Mogli su i život izgubiti da glavom bez obzira nisu pobjegli iz zemlje. U novoj državi naučili su novi zanat – tipografiju i livenje slova – i za kratko vreme u Tiningenu postali su ugledni knjigovesici tvrtke *Cukor bruder*.

Deda Cukor nikada nije uspeo da zavoli te vetrovite nemačke predele i pivopije Bavarce. Njih je krivio za to što je smrt jednog za drugim, lančano, otimala članove njegove porodice. Nije ni čudo što je bez daha dojurio u tvrtku bratu čim je saznao da je Milostivi Poglavar zvaničnim aktom i njih oslobodio svih krivica. Brata je zatekao kako marljivo radi. – Vreme je da kupimo prnje! – viknuo je još sa vrata, široko mašući novinama i pokazujući redove ispisane na latinskom u *Mercurius Hungaricusu*, koji je presavio upravo na onoj stranici gde je radosnu vest pročitao. Nekažnjeno mogu da se vrate u bilo koje poluprazno mađarsko selo.

Nije postojao način da nateram svoga brata na povratak. On je radije odabrao da ostane u Tiningenu, u radnji na koju je navikao. Više nikada nisam dobio vest o njemu. Žužana je zabrinuta zbog stanja malog Kornelija. Vremena su teška i oskudevamo u svemu, a mali ima samo četiri godine. Nemamo dovoljno hrane. Nedostaju nam meso i jaja.

Posle dugotrajnog i mukotrpnog puta najzad su stigli u Koš i smestili se u skromnoj kući na kraju sela. Deda Cukor je novac odmah zakopao u zabačen kraj bašte ispod ružinog grma. O tome nije obavestio ni unuka niti svoju kćer. Jedino je za to znao Vilhelm, mladi sluga koji je s njima došao iz Tiningena i koji je pomogao dedi da iskopa rupu.

– *Wilhelm, du darfst das nie erzahlen, verstehst du mich?* – deda Cukor mu je zapretio i rukom pokazao kako će mu prerezati grkljan ako ikada ikom oda tajnu.

– *Jawohl!* – taj prestravljeni mladić tu je reč izgovorio kao da je pas zalajao. Svaki put je tako izražavao svoju poslušnost i iskazivao da pristaje na sve što mu se naredi. Vilhelm je jednu jedinu reč uspeo da nauči na mađarskom: *Jonapot*.

Ostali dečaci često su zadirkivali Kornelija zbog tanke i kao slama žute kose, zbog neobičnih velikih ušiju nalik na jedra, kao i zbog toga što je obilato mešao nemačke reči s mađarskim. Mađarski jezik je brzo naučio, premda vremena nisu bila naročito mirna za učenje. Zlokobne vesti stizale su sa svih strana.

Slabački dečkić stalno je bio gladan, ipak, nije se pridružio ostalim, uvek grlatim i isto tako gladnim vršnjacima, koji su u hordama obilazili okolne njive i voćnjake ne oglašujući se o zabrane svojih roditelja, i skupljali sve što se moglo jesti. Kornelije je radije birao društvo svoga dede. Satima je sedeo u predvorju, gde je deda Cukor držao knjigovezački alat koji je doneo iz Bavarske. Kornelije se trudio da bude od koristi, ali svaki pokušaj ostajao je bez uspeha, jer ni tada ni kasnije u njemu se nisu razvile sposobnosti za taj zanat. Deda Cukor je bio očajan. Svih deset prstiju sve više su mu se kočili, a ruke nekontrolisano tresle. Na palcu desne ruke nije sekao nokat i tako je vremenom taj prst postao važna dedina alatka kojom je lako vadio slova iz kutije. Međutim, u poslednje vreme, ma šta da je činio, taj nokat bi mu se rascepio po dužini.

– Idi i igray se s decom!

Dečkić se nije pomerio: – Pričaj mi radije!

Deda Cukor je uzdahnuo i počeo: – Da li znaš da je moj pokojni dragi otac, Stanislo Fenjveši Cukor, plemstvo dobio lično od Đerđa Rakocija I posle napada na Beč, za izuzetnu hrabrost.

– Znam to. Pričaj mi o tome kada je moja majka bila mala! I pričaj mi o majci moje majke!

Deda Cukor je odmahivao glavom. Još je sve bilo isuviše bolno. Oženio se čestitom Nemicom iz Tiningena. Čutljiva Gize-la rodila mu je šestoro dece, koja ubrzo nakon rođenja – osim poslednje, Žužane – svoje male duše vratit će Tvorcu. Tih šest

porodaja toliko su iscrplili Gizelu da se nit njenog života rano prekinula. Posle smrti svoje supruge deda Cukor je sasvim osedeo. Žužana je tada imala samo tri godine, a on bi svako jutro čvrsto prigrlio slabašnu devojčicu na svoje grudi i rekao: – Barem ti da mi ostaneš, zlato moje!

Dete je uplašeno treptalo: – *Was ist das, Vati?* – mađarski još nije znala.

– *Ach, du mußt mir bleiben, Liebchen!* – deda Cukor.

Žužana je za petnaest godina izrasla u vitku udavaču i, kako već to biva u životu, udala se za Petera Čilaga, sina iz porodice koja se takođe skrivala daleko od domovine. Peter Čilag je svega šest i po meseci uživao u blagodetima braka. Jednom, u lovu, konj ga je zbacio tako nesrećno da je udario u panj i zadobio tešku povredu glave. Od te povrede više se nikada nije oporavio. Dve nedelje poživio je bez svesti, a zatim izdahnuo.

– Deda, zašto mi ne pričaš?

Započeo je s jednom prastarom pričom koju je i sam čuo još kao dete. Kornelijev pradeda Boldižar Cukor, brzoruki piktor, pokazao se kao nedostižan u slikanju portreta. Njegova je memorija nepogrešivo beležila do najsitnijih pojedinosti sve ono što bi jednom video. Niko nije morao da mu sedi kao model, bilo mu je dovoljno da samo jednom pogleda neko lice. Lepota njegove supruge Katalin beše nadaleko čuvena. Njeno lepo lice ovekovečeno je na platnima Boldižara Cukora. Ali, po njenom liku ne bi se mogla izvajati statua bračne vernosti. Jednom prilikom Boldižar Cukor zatekao je svoju ženu s nekim oficirom koji je službovao u gradu. Kada mu je to najzad doprlo do svesti, Boldižar je samo tiho zatvorio vrata sobe i uputio im lepe želje: „Samo vi uživajte!“ Ono dvoje unutra, kad ih je prošao prvi strah, učinili su onako kako im je Boldižar rekao. Kada je svanulo, Boldižar im je poslao u sobu izdašan doručak, a zatim pozvao oficira u kupaonicu i tu ga je zelenom bojom namazao od glave do pete. Za slučaj su, naravno, saznali svi meštani, pošto oficir nikako nije mogao sa sebe da oriba zelenu farbu i

zbog toga bi prinuđen da se skriva od očiju sveta sve dok je to mogao. Na kraju je poslao posilnog Boldižaru Cukoru da ga ponizno zamoli da mu oda tajnu kako da se oslobodi farbe, jer u suprotnom neće moći da živi od sramote pred svetom. Na to mu je ovaj poručio: „Gospodine oficiru, vi ste mene tako osramotili da ja sa sebe to nikada neću moći sprati. Smatram da je pravedno da istu sudbinu podelite sa mnom!“

– Prošli put je Boldižar i ženu namazao zelenom bojom!
– Kornelije.

– Šta kažeš?

– Ranije mi nisi tako pričao, dedice... a piktor im nije poželeo da uživaju!

– Nego šta im je poželeo?

– Poželeo im je – Kornelije je odjednom počeo da govori dubokim glasom i oponaša dedu: – Zadovoljite jedno drugo!

Deda Cukor se počesao po glavi: – Može i tako, sine... – Nije to bilo prvi put da ga unuk iznenadi svojim britkim umom. Nekoliko dana pre toga dečak se raspitivao za brojeve i samo posle jednog odbrojavanja do sto bez greške je upamtio i uspeo da svaki broj upiše u vosak stvrđnut u vedru.

– To si nasledio od svog pradede.

– To je istina, jer i ja bez greške pamtim sve što jednom vidim.

– Zaista? – deda Cukor je levim dlanom pokrio oči svome unuku: – Onda mi navedi šta si sve video na mom radnom stolu?

Kornelije u mislima prizva sliku dedinog radnog stola. Slika mu se pojavila potpuno jasna i on je samo redom kukicom označio u mislima kada je počeo zvonkim glasom da navodi stvari jednu po jednu: – Dva trouglasta lenjira, uglomer, četiri kalema tankog kanapa, jedna ručna presa, jedna mašina za sečenje, jedna stega za papir, dva šila, trideset lenjira poređanih po veličini, dva tuceta popunjivača praznina u štampanju, mali ormarić s tri fiokice sa umecima za razmak između reči, sedam knjiga,

nekoliko stotina odštampanih tabaka, jedan okular, dva stakla za uvećavanje, dve okrugle kutijice s tvojim lekovima koje danas još nisi popio, tu je i tvoj spomenar, pored njega jedna mastionica, četiri guščija pera... i jedna muva! – začutao je.

– Kako ti znaš šta je uglomer, lenjir i ručna presa?

– Čuo sam... a sve to si već i zapisao, deda, u spomenaru!

Deda Cukoru je trebalo neko vreme da se priseti da je zaista spisak tih stvari uneo u spomenar uoči polaska iz Tiningena pre nego što je alat spakovan u sanduke. – Znači li to da ti u stvari već umeš i da čitaš?

– Naravno da umem! – Kornelije je privukao pred sebe jedan odštampan list sa stola i onda je polako ali odlučno, štaviše bez greške, pročitao tekst. Deda Cukor je stavio naočare i pažljivo pratio svaku ispisanu reč.

PROGLAS NJEGOVOG VELIČANSTVA, POGLAVARA FERENCA RAKOCIJA: Našem Narodu i dragoj Otadžbini za vreme surove vladavine nemački je narod naneo neviđenu i nedostojnu patnju i bedu.

Radi oslobađanja od nasilja Aufstrijske Kuće, Mađar je u ruke uzeo oružje. To je oružje nevino, što javno želimo ovim Manifestom na mađarskom jeziku objaviti celome hrišćanskome svetu.

Izgužvani primerak ovog proglasa deda Cukor je dobio u Tiningenu u pivnici od ljudi koji su došli iz domovine. Razmišljao je o tome da ga i sam odštampa.

Naglo se osvestio i vratio iz prošlosti. Gospode Bože, ovaj dečkić još nema ni pet godina a već bez greške čita! – Ko te je naučio da čitaš? Možda neki tvoj drug?

– Ne. Nije.

– Već ko?

– Niko... sam sam shvatio kako to ide.

– Nemoj da me lažeš!

– Ne lažem, dedice... gledao sam tekstove i odjednom sam znao da razlikujem slova. Zašto stavljaju ponekad slovo f umesto slova s?

– Ne stavljaju... gde si to video?

– U proglasu je napisano Aufstrija.

– To je greška... neko je pogrešio. – Deda Cukor nije mogao da dođe k sebi. On je bezbroj puta pročitao taj isti tekst sa proglašenjem, ali nikada nije opazio pogrešku. Kornelije bi mogao postati izvanredan korektor, pomislio je. Pozvao je kćerku: – Žužana, dođi brzo, vidi šta zna naš mali petlić!

Kornelije se ponovo zahuktao u čitanju proglasa. A kada je još dve gramatičke greške uspeo da pronađe u istom tekstu, onda se već i majka približila i nagla nad papir.

Deda je objasnio da se u mađarskom jeziku na samoglasnike ne stavljaju crtice ako je taj samoglasnik napisan u naslovu velikim slovima.

Žužana je začuđeno slušala svog oca, jer i pored velikog napora dede Cukora, ona je ostala nepismena. Mali Kornelije na svu sreću nije nasledio majčinu pamet.

Moj unuk Kornelije pročitao je ono što sam napisao ovde, ali ga nisam prekorio jer za mene je pravo čudo što je naučio da čita. Inače, moram priznati i to da se veoma darovito služio rečima. Da li će postati govornik ili profesor naučnik? Da nisu ova uskomešana vremena, poveo bih ga u Enjed ili Nađsombat, da tamo u višim školama kažu svoje mišljenje oni koji se u to razumeju. Ali opasno je čak i maknuti se iz sela a kamoli putovati. Prema nekim vestima, nedaleko od nas kuruci i careva vojska, labanci, spremaju se na međusobnu borbu. Onaj ko izgubi verovatno će kroz naše mesto projuriti, a zna se da raspuštena vojska ne zna za milost.

Usred noći je svanulo. Deda Cukor je skočio iz kreveta i potrčao prema bašti. Pogledao je u komšijske kuće, da vidi jesu li se i oni probudili. U svom strahu potpuno je zaboravio da su njegovi susedi davno napustili svoje domove i imanja, te da su kuće

sada nenaseljene. U dolini se na više mesta video požar, crvena svetlost osvetljavala je ceo kraj.

I Žužana je istrčala iz kuće s uplakanim detetom na ramenu i s velikim zavežljajem u ruci, davno pripremljenim. Bilo je spakovano nešto hrane, rublja, sveće i još neke sitnice. – Dodite već jednom! – viknula je ocu. Deda Cukor je ponovo utrčao u kuću, navukao čizme, namakao ogrtač, stavio šešir, uzeo svoj zavežljaj i spomenar, onda je još jednom pogledom prešao preko svojih omiljenih stvari u kući. Hoću li ih ponovo videti? Trčao je prema putu koji je savijao levo, gore ka planini Kopas.

I ostali meštani grabili su istim putem. Kada bi nagrnula opasnost, svi su se trudili da se što pre zavuku u Staru pećinu. Ta pukotina vodila je u utrobu stenovite planine. Otvor se mogao zatisnuti jednom trouglastom stenom tako da neupućeni nikada ne bi mogao primetiti šta se krije ispod. Unutrašnjost pećine beše u obliku kruške i pretpostavljalo se da su u ona davna vremena tu živeli ljudi. Majke su često plašile svoju neposlušnu decu tim mračnim šupljinama: – Ako budeš nevaljao, zatvorićemo te u Staru pećinu!

Dok je deda Cukor s kćerkom i unukom stigao do pećine, ostali su se već smestili i jedva su pristali da im naprave malo mesta. Meštani su još uvek bili podozrivi prema došljacima. O Žužani – kao i o svakoj udovici – kružile su razne sablažnjive priče i pogane spletke, dok su za dedu tvrdili da se udružio sa samim đavolom, za šta je najbolji dokaz njegov užasno veliki nokat na levom palcu. Unutra su žmirkale dve uljane svetiljke i nekoliko sveća. Dve sluge su prislonile trouglastu stenu na ulaz i buka udaljene borbe odjednom se stišala.

– Gde je Vilhelm? – Kornelije.

– Zar nije tu? Stalno se negde zagubi... neka vidi šta će. – Žužana.

Kornelija je uskoro savladao san. Obreo se u zaslepljujućoj svetlosti. Video je nekog veoma starog muškarca s oštricom

noža na vrhu svakog prsta, kao kandže. Tim je kandžama izvajao male životinjske figurice, koje su nekako oživele i u veseloj igri rasule se na proplanku usred šume. Mora da je to čika Bog! – pomislio je.

Deda Cukor se zapričao s Gašparom Dobrukum, kovačem koji je potkivao konje. Gašpar je hramao na jednu nogu, i zbog toga je bio oslobođen služenja bilo koje vojske. Beše ubeđen da to ne pustoše kuruci u kraju, već je to Farkaš Balaši i njegova četa. Ne priznaju oni ni Boga ni ljude, a kraj obilaze samo zbog pljačke.

– Onda je možda najbolje da im se dadne sve što traže! – deda Cukor.

Gašpar je iskolačio oči: – Jeste li vi ludi? Da se dadne dobrovoljno ono što smo teškom mukom stvorili za života?

– Oni će se toga svakako domoći.

Kao da je nešto eksplodiralo u blizini. Žužana je počela da jeca.

– Tišina! – deda Cukor.

Tamo u Staroj pećini čučali su preostali stanovnici Koša moleći se, zagrljeni, jedva da su disali. Neka Bog bude milostiv prema nama, pomislio je deda Cukor. Za to vreme izvidnici Farkaša Balašija uveliko su jurili glavnom ulicom sela i proveravali svaku kuću i svaku baštu, uz pratnju zavijanja pasa. Najpre su pokupili konje iz štala. Nisu mogli verovati da u celom selu neće zateći nijednog živog stvora. Bojnim sekirama razbili su sve brave i katance. Vođa Farkaš Balaši dao je odrešene ruke svojim ljudima. Samo što u kućama jedva da je ostalo nešto vredno. Uz teške psovke izbacivali su bezvrednu grnčariju kroz prozor. Tu i tamo bacili bi baklju u plamenu na trščani krov kuće. Bukvalo je na sve strane, a po štalama i oborima oglasile su se i bespomoćne i preplašene životinje. Vezani psi gušili su se u lancima pokušavajući da se oslobode. U pećini, i pored tolike udaljenosti, prepoznao je duboki lavež, dedinog komondora Burkusa.

Žužana je tiho plakala. – Nemoj da se plašiš – šapnula mu je šmrkćući – valjda će nam dobri Bog pomoći!

– Ne plašim se – promrmljao je Kornelije.

Zvuci sa poprišta zamrli su posle tri četvrt sata.

– Možda su otišli u nekom drugom pravcu – smatrao je Balint Daroci Borzavari, zamenik upravnika obližnjeg gazdinstva.

– Čisto sumnjam – deda Cukor – smišljaju zasedu.

– Neko od nas morao bi izaći i osmotriti kako je napolju.

– Kasnije – deda Cukor.

I u tamnijim uglovima pećine sve više su se palila svetla. Deda Cukor je zavukao ruku u zavežljaj, mada je znao da uzalud pretražuje, jer ne beše poneo nikakav pribor za pisanje. Zažmurio je i u mislima sastavljao ono što bi napisao da ima uza se guščije pero i mastilo.

April, godine 1706. Rat samo što nije počeo, a mi još ne znamo jesu li nam kuće pošteđene ili nije ništa ostalo od njih. Hrane imamo dovoljno za tri dana, ako dobro raspodelimo možda i za četiri. Žužana plače bez prestanka, dok se Kornelije ponaša iznenađujuće mirno i tako ponovo potvrđuje kolika je njegova duhovna snaga. Ako doživimo, bićemo mnogo ponosni na njega. Svemoćni Bože, daj mu ravnu putnu stazu i dovoljno snage.

Oko ponoći Balint Daroci Borzavari i još dva kršna mladića napustiše staru pećinu da bi ispitali šta se zbiva u selu. Iz pećine su poneli uljane lampe, ali im nisu bile potrebne, jer je većina kuća još uvek gorela velikim plamenom. Posvuda se širio težak miris paljevine i smrad izgorele crkotine. Jedva da je ostala koja soba nesrušena. Srušio se i crkveni toranj. Dva leša su pronašli na putu, bili su to Bela Vizvari stariji i žena mu Boriška. Mora da su se skrivali u maloj kućici s presama za grožđe, gde su ih banditi pronašli i izboli na smrt. Njihova tela u krvlju natopljenom odeći kao da su se već nadula.

– Gospodaru dobri – jedan momak – možda bi bilo pametnije da se spakujemo i odemo kuda nas put vodi!

– Umukni!

Kuda bismo to mogli poći, pomislio je, a da nas rat ne sustigne.

Ispred Cukorove kuće naišli su na još jedan leš i prepoznali pokojnog Vilhelma. Napadači su mladiću odvojili udove od tela. U prašini oko njega bila su rasuta slova iz štamparije dede Cukora. Mali ormarić sa radnog stola bio je razbijen u paramparčad. Izgleda da je Vilhelm namerio da spase te stvari. Banditi su u besu razbili ormarić jer im se nisu dopala slova. Nadali su se nečem vrednijem. Samo malo dalje ležao je dedin pas Burkus – verovatno je dotrčao da odbrani slugu – kroz rasporen trbuh virila su mu creva.

Kada su u pećini sve to ispričali, dedine oči bile su pune suza. Jadan Vilhelm, devet dana je putovao s nama kada je napustio svoje rodno mesto da bi doživeo ovako tužan kraj. Kada se vrate neka mirnija vremena, moraćemo da obavestimo njegovu majku udovicu. Deda Cukor je odlučio i da mladićevoj majci pošalje pare, razmišljao je koliko to da bude.

Mislili su da Kornelije duboko spava, međutim, dečkić je noći provodio tumarajući na samoj ivici svesnog stanja. Samo su delovi rečenica stizali do njega, a u njima se nisu pojavljivala imena Vilhelma i Burkusa. Shvatio je tragičnu sudbinu bračnog para Vizvari, mada s pojmom smrti još nije bio načisto. Ne jednom posmatrao je povorku u crnini kako odlazi prema groblju, zurio u drveni kovčeg, umeo je da oseti tmurno raspoloženje, slušao je kako spominju jasnog pokojnika, ali nikada nije do kraja shvatio da u sanduku zaista leži telo žene ili muškarca koga povorka pominje. O očevoj smrti majka mu je više puta pričala. Kornelije je video pred sobom očev fatalan pad sa konja, čuo je prasak glave na trupcu – i on je često udarao glavu o tvrde predmete. Prema slici u medaljonu što ga je njegova mati nosila oko vrata, oca je zamišljao sličnim dedi Cukoru.

Muškarci su se dogovarali da li da u zoru pođu kućama, ili već onome što je od toga ostalo. Balint Daroci Borzavari je smatrao da je za to još rano, svakog se trenutka mogu vratiti one

naoružane horde, a možda je i samo ratište negde u blizini, a može tuda ponovo proći bilo koja od onih trupa, možda i obe.

Deda Cukor je samo odmahivao rukom: – Ne možemo cvokotati u utrobi planine do Bogojavljenja... Božja milost je velika, neka bude po njegovoj volji.

Rasprave su trajale satima. Deda Cukor je odlučno izjavio da će on svakako sići u selo, makar svi ostali gore u pećini. U zoru je probudio Žužanu i Kornelija: – Polazak!

Pokupili su svoje stvari, ali veliku stenu koja je bila na izlazu nisu mogli ni da maknu sve dok se jedan od snažnijih mladića nije probudio i pristao da im pomogne.

Hladan vetar štipao im je lice dok su se korak po korak spuštali nizbrdo. Sve dok ne zaobidoše prvu krivinu nisu mogli videti selo, i to vreme deda Cukor iskoristio je da pripremi kćer i unuka na prizor koji ih čeka. Međutim, taj prizor prevazišao je sve ono što su oni mogli zamisliti. Žužana je toliko plakala da joj se lice podnadulo, uzalud je otac govorio da to više ne pomaže. Kornelije je nemo posmatrao izgorele i uništene kuće, uginule životinje i lešinare koji su kružili u visini. Nije zaplakao ni onda kada je ugledao Burkusove zemne ostatke. Osećao je da je to tek početak nečega što on nije mogao rečima iskazati. Nije hteo nipošto da ispusti dedine sigurne, tople i umirujuće ruke velike kao lopate. Sledio ga je u stopu. Deda Cukor nije se prvo uputio u kuću, od koje je pod krovom samo kuhinja ostala, već je produžio prema zabačenom kraju bašte do ružinog grma. Banditi ga nisu dirali. Klimnuo je glavom, a onda je popišao ruže. Kornelije je sa snebivanjem gledao u dedin – sada ga je video prvi put – dug i debeo poput manje kobasice.

Nameštaj su potpuno izlomili, odeću i sve ostalo odneli su ili izgazili da se više nije dalo upotrebiti.

– Šta ćemo sada? – Žužana.

Deda Cukor nije odgovorio, privukao je jednu neoštećenu stolicu do radnog stola, seo i zašiljio nekoliko guščijih pera. Sipao je mastilo u mastionicu i počeo da piše u spomenar.

Dan žalosti. Izgubili smo Vilhelma, kao i sav imetak. Nestao je sav moj alat. Još nisam smogao snage da vidim šta mogu izvući iz blata, gde su sve prosuli. I životi su nam ugroženi. Ne možemo ništa učiniti, već se nadati u milost našeg Boga. Justus es Domine, et justa sunt judicia tua.

Sagnuo se i video da njegov unuk čuči ispod stola i jednom pisaljkom od kalaja piše na parčetu papira, dok se levom rukom grčevito držao za njegove pantalone.

– Kornelije, šta to radiš?

– Dedice, pišem nešto.

– Zaista? – Deda Cukor stenjući se spusti na kolena da izbliža vidi šta to dete radi. Na njegovo veliko iznenađenje, ta krivudava slova ipak su se nekako složila u čitljive reči. *Dan žalosti* – pisao je Kornelije – *izgubili smo Burkusa i ja ću ga sahraniti u dnu bašte ispod bokora ruža...*

– Ne, samo tamo ne! – viknuo je deda Cukor.

Dete nije razumelo. – Molim?

– Tamo ne... uvek se sahranjuje u zemlju koja nije vlažna, to ćemo nas dvojica zajedno uraditi! – izveo je Kornelija u baštu.

– Kaži ti meni... odakle ti poznaješ slova?

– Gledao sam kako ti to radiš, dedice.

Pored izvaljene tarabe našli su jedan truli drveni sanduk. U to su smestili Vilhelmove zemne ostatke i sahranili ga pored šupe gde je prethodni vlasnik kuće jednom zasadio borić. Burkusa su umotali u tamnocrveni čaršav, koji je Žužana vezla za trpezarijski sto, i tako ga sahranili. Čaršav su našli ispred kuće, sa sumnjivim smeđim flekama.

Do večeri toga dana i ostali žitelji sela su se jedan po jedan vratili. Sa različitih imanja dopirali su jecaji ljudi koji su pristizali.

Već se potpuno smračilo kada je odjeknuo pucanj i čuo se topot konjskih kopita.

Deda ga je zgrabio zajedno sa ćebetom i potrčao putem koji vodi u planinu. Za njim su žustro klepetale Žužanine papuče. Ovoga puta svega jedna trećina ljudi uspela je da uđe u pećinu,

uglavnom oni koji su stanovali u blizini. Nije stigao ni Balint Daroci Borzavari. Osim dede Cukora samo su još dva muškarca uspjela da uđu, jedan stariji seljak i hromi Gašpar Dobruk, što će reći da je on sa svojom bolesnom nogom trčao brže od ostalih. Zbog velike žurbe sada su se oskudnije opskrbili hranom i svećama. Samo je jedna uljana lampa čkiljila u zabačenom uglu pećine.

– Budemo li prinuđeni da više dana provedemo ovde u skrivanju, mislim da ćemo pocrkati od gladi! – Gašpar Dobruk.

– Dok smo živi, nadaćemo se! – deda Cukor. – Delićemo ono što imamo sve dok traje opasnost. Bratski.

Svi su izneli ono što su imali od hrane. Samo su se dve žene bunile, majka i ćerka Mislivets, jer su njih dve donele šest okruglih hlebova, dva čupa butera, jednu dimljenu svinjsku plečku i nekoliko litara vina. Deda Cukor ih je prekorio:

– Nemate ni sveću ni lampu, svejedno se služite zajedničkim svetlom... Ako vam je žao onih nekoliko zalogaja, onda se vucite odavde, ali ako ostajete, onda ćete kao pravi hrišćani deliti zajedničku sudbinu s nama. A sada, pomislimo na one koje smo izgubili!

Posle tih reči žene su zaplakale kao u horu. Supruga Balinta Darocija (po svemu sudeći sada udovica) tako je glasno cvilela da su se svi uplašili da će je neko napolju čuti. Žena je glavom udarala u zid pećine sve dok je deda Cukor i Gašpar Dobruk nisu umotali u ćebe i čvrsto vezali. Kornelije je sve to posmatrao s velikim zanimanjem. Još uvek nije osećao strah, mada je naslućivao da su ona stara vremena nepovratno prošla, kada je u mirno veče pucketalo drvo u kaminu, a on, sit i spokojan, u toploj sobi slušao dedine životne priče. Bilo mu je žao što sada nemaju pribor za pisanje jer bi mogao da vežba sveže stečeno znanje u pisanju.

I dedi su se slične misli vrzmale po glavi. Razmišljao je šta bi sve mogao da zapiše u spomenar o tim smutnim vremenima.

Ne mogu da razumem zašto nas Bog kažnjava ovim strahotama, šta smo to zgrešili da smo morali izgubiti dom i imanjanje. Ipak, ipak moramo verovati u Njegovu svemoć, jer smo potonuli toliko da odavde naš put samo nagore može voditi. Nemo ante mortem beatus.

Farkaš Balaši bio je u zabludi: mislio je da je gospodar ovog sela još uvek veleposednik Ištvan Luković Rigomezei, za koga su svi znali da je u Italiji stekao basnoslovan imetak. Međutim, on se još pre više meseci preselio u Beč, svoju imovinu poneo je sa sobom, a imanjanje prodao. Zbog tog talijanskog blaga Farkaš Balaši je sa svojom bandom prečešljavao iznova i iznova naselje Koš. Nisu mogli prihvatiti da su za pljačku samo otpaci ostali.

Na mestu gde se put razdvajao – jedan krak vodio je u planinu, a drugi u kotlinu prema Vašadu, sve do Sebeninga – u blatu je ležala jedna zelena svilena marama. Joška Telegdi, poručnik zadužen za obezbeđivanje konačišta, prvi je primetio maramu. Skočio je s konja, digao je i pomirisao. Blag ženski miris zagolicao mu je nos. Gadilo mu se, ali je ipak stavio ruku u prljavu vodu da proveriti ima li tamo još nešto. Napipao je neki tvrd predmet u obliku jajeta. Očistio ga je. Bogato išarano metalno jaje. Prva radost napustila ga je čim ga je zagrizao, jer je shvatio da nije od zlata. Toliko ga je vrteo među prstima i pritiskao da se jaje na kraju otvorilo. Ukazao se prelep umetnički rad: sat koji je pokazivao ne samo vreme već i dan, mesec i godinu. Nije radio. Možda je ušla voda? Kada je pažljivije pogledao, video je datum: 9. oktobar 1684, nekoliko minuta iza podneva. Zbog tog datuma na satu postao je sumoran. Iznenađujuće je što je sat stao na dan Parkanjske bitke: a na tom ratištu poginuo je njegov otac. Navio je sat i protresao metalno jaje nekoliko puta, ali sat nije oživeo. Zar je moguće da od 1684. godine stoji zagubljen na tom mestu? Ne, to nije moguće. Nimalo nije zarđao. Ali onaj ko je

ovo izgubio mogao je da izgubi i nešto drugo! Isekao je nekoliko tankih grančica sa grma, zahvatio ih u metlicu i njome razmakao vodu i blato s puta. Ništa više nije našao.

Druge večeri po useljenju u pećinu Žužani se koža osu sitnim ranicama. Mučile su je gljivice. Kada su nakratko zbog provetranja pomerili stenu sa ulaza, ona se iskrala s ručnikom i parčetom sapuna. Spustila se do reke da se okupa i opere svoje belo donje rublje. Nadala se da će se vratiti mnogo ranije nego što vrata stenu na mesto. Oblaci su potpuno prekrili nebo. Nisu se videli ni mesec ni zvezde. Beše mrkli mrak. U tom mraku spopade je užasan strah. Ne mogu je videti, ali ni ona sama ništa ne vidi. Samo što se svukla gola, kao da su je đavoli pakla napali, jake ruke zgrabile su joj i noge i ruke i odvukle je prema proplanku. Već je tada znala da su to razjareni muškarci i mogla je naslutiti šta su naumili. Jedna šaka začepila joj je usta, nije mogla da viče, što ionako ne bi imalo nikakvog smisla. Neopisiv bol naneo joj je prvi kada je prodro u nju, ostali su ga sledili, trpela je u polunesvesnom stanju, ruke su joj razvukli kao Hristu na raspeću kada su ga klinovima zakucavali. U sebi je govorila molitve, sve redom kako su joj padale na pamet, čekajući da njenoj patnji dođe kraj. A kada su se svi oni primirili i ruke joj oslobodili, onda se nešto kao munja još bolnije zarilo u njeno telo i zaustavilo joj disanje zauvek.

Deda Cukor je tek ujutro primetio da mu nema kćeri. Nije mogao da shvati kako je mogla izaći iz pećine. Stenu su i dvojica s teškom mukom mogla da pomere.

– Noćas je izašla – Kornelije – kada ste odgurnuli stenu u stranu!

– Je li poludela? A ti, zašto mi to nisi kazao?

– Mislio sam da ste i vi videli kako izlazi!

Nema druge, pomislio je deda Cukor, moram da je nađem! Mahnuo je onom starijem seljaku da dođe do stene. Ovaj se ustezao:

– Gospodine Cukore, to bi moglo biti opasno usred bela dana!

– Ne mogu sada na sebe da mislim... hajde, gurajte! – Čim se otvor pojavio, deda Cukor je iskoračio na svetlost dana. Još jednom se okrenuo prema otvoru i rekao: – Pobrinite se za mog unuka!

Kornelije ga je tada video poslednji put.

Joška Telegdi je postavio tuce svojih ljudi u zasede na povoljnim položajima po čitavoj okolini. Trojica su dojavila da se neko približava putem niz planinu. Gledali su starca u skromnoj odeći čiju je kovrdžavu kosu i bradu vetar u turban oblikovao. Sačekali su da se dovoljno približi, a onda su ga oštrim naređenjem zaustavili i naredili mu da preda oružje. Starac ih nije poslušao, već je izvukao mač i jurnuo u napad. Hrabro se borio dok nije zadobio nekoliko teških rana. Premda je krvario, svejedno je ostao na nogama i hramljući otišao do tabora Farkaša Balašija gde je ovaj imao da ga sasluša. Pošto Farkaš nije bio zadovoljan starčevim odgovorima naredio je da ga podvrgnu mučenju. Ni to nije donelo rezultata. Stari je umro pod najvećim mukama.

Jedan oprezan stražar primetio je da iz planine Kopas neprekidno izlazi tanak dim i uzdiže se prema nebu. To je odmah dojavio Joški Telegdiju. Nije mu trebalo mnogo da shvati da je u utrobi planine skrovita pećina. Poslao je svoje ljude da pronađu otvor. Stanovnici pećine čuli su glasove i korake spolja. Pri tajili su se. Niko nije smeo ni da diše.

Farkaš Balaši je izgubio strpljenje i spremao se da krene dalje, ali Joška Telegdi zatraži dozvolu da još jednom pokuša. Naredio je da se od dva topa onaj manji dovuče do same raskrsnice. Niko nije razumeo zašto želi da gađa u stenu na vrhu planine.

– Kog vraga moramo da pucamo na kamenje? – tobdžija.

– Jer ja tako naređujem! – Joška Telegdi.

Učvrstili su nosače topa, očistili i napunili cev, a onda bumm!

Prvo je dule promašilo i zarilo se daleko iznad vrha stene. Drugo je završilo na čistini nedaleko ispred ulaza.

– Gospode Bože – vrisnula je mlada devojka u pećini – nije valjda da nas gađaju tim vatrenim loptama?

Treći beše pun pogodak. Ulaz je bio pogođen. Ona ogromna stena napukla je na nekoliko mesta celom dužinom i urušila se u pećinu. Zastrašujuća grmljavina ugušila je svaki drugi zvuk. Kornelije se nagoniski bacio na stomak. Osećao je da se cela pećina raspada u paramparčad. Sada je svetlost oko njega bila zaslepljujuća, a u isti mah sve se i zamračilo.

Ne prođe mnogo, a ljudi Farkaša Balašija stigoše do pećine i uvukoše se u ogroman kotao, u šta se pećina pretvorila. Posvuda su se komešali gusti klobuci prašine. Naišli su na mrtve ljude i na manje i veće zavežljaje s bezvrednim stvarima. Kada je sve to Farkaš Balaši video, ljutito je doviknuo Joški Telegdiju: – Za ovo nije vredelo trošiti barut!

Kada su vojnici otišli, stišao se ceo kraj. Tog podneva počela kiša u krupnim kapima. Prašina se još nije slegla. Odozdo je izgledalo kao da planina puši veliku lulu. Sada nije samo selo Koš izumrlo, već i čitav kraj s divljim životinjama i pticama. Sve je pobeglo. Tiho je udarala kiša po rasutom kamenu i otapala osušenu krv u ružičastu tečnost. Posle kratkog vremena stigli su i kuruci. Kada su izdaleka videli dim, pomislili su da je tamo na vrhu planine tabor careve vojske. Međutim, izvidnici su brzo otkrili da tamo gore nema žive duše. Vojska je nastavila svoj put prema zapadu.

Kornelije se osvestio trećeg dana ujutro. Imao je osećaj da mu je telo teško kao olovo i da je sigurno razderano na više mesta. Razum je gubio još nekoliko puta. Uveče, kada je pala rosa, postalo mu je hladno i kada je počeo da cvokoće, najzad se podigao i seo. Noge nije mogao da pomeri, bile su ukleštene ispod kamena. Tamo visoko ugledao je žmirkajuće zvezde. U glavi su mu se pojavljivale nejasne slike. Sećao se da se nešto sudbonosno dogodilo, ali nije mogao da se priseti šta. Kuda su nestali ostali? Prvo je plašljivo i tiho pozivao u pomoć, a zatim sve glasnije. Na kraju se drao iz sve snage. Svaku njegovu reč

stene su vraćale nazad kao eho. Pokušavao je da izvuče noge, ali je osetio tako oštar bol u čitavom donjem delu tela da mu se i dah zaustavljao. Cvokotao je cele noći i plakao, nemoćan. Slutio je da su majka i deda u velikoj nevolji, jer bi ga oni već spasili. Molitvom se obraćao Bogu da ga oslobodi teškog kamena, a povrh svega da što pre donese zoru, jer se veoma plašio mraka.

Kada je svanulo, čuo je kako neko korača stazom koja je vodila kroz šumu. Smatrao je da je pametnije da se pritaji, ko zna ko bi mogao da naiđe. Svaki delić tela ga je bolelo. Sklopio je oči. Posle kratkog vremena trgao se jer ga je nešto toplo i vlažno dodirnilo po licu. Dlakava njuška, ogromni zubi, jezik boje rđe... Vrisnuo je.

– Male, dođi ovamo! – dubok muški glas. Životinja se poslušno odazvala glasu. Bio je to kuždravi pas mađarske rase. Kornelije je ugledao tri muškarca. Jedan od njih je vrhom velikog noža odizao rasutu odeću po pećini, a druga dvojica su razgovarala. Kornelije nije razumeo reči. Posle izvesnog vremena nesvesno je jauknuo. Oni su se odmah mašili oružja. Onda su ga primetili.

– Vidi, ovaj momčić je još živ – reče jedan.

– Da, samo što sam se zaglavio... – Kornelije je sve to stenjući izgovorio, a potom je morao ponoviti ne bi li ga razumeli.

– Žiga, dođi da vidiš ovo! – pozvali su onog trećeg druga, zahvatili gromadu stene i pomerili je sa Kornelijeve udova.

– Mili Bože! – uzviknuo je Žiga kada je video šta je preostalo od dečakovih nogu. Jadno dete, neće dočekati večer, pomislio je. – Moramo mu dati da pije! – čučnuo je pokraj njega, odvrnuo poklopac čaturice u smeđem platnenom smotuljku i pružio je prema Kornelijevim usnama. Kiselkasto, vodom razblaženo vino curilo je dečaku niz bradu s obe strane.

– Kako se zoveš?

– Kornelije Čilag.

– Roditelji?